

ŚREDNIOWIECZNE KOŚCIOŁY DREWNIANE W POLSCE WYRAZEM GENIUSZU CZŁOWIEKA I OBECNOŚCI BOGA

Rafał Radziejwicz-Winnicki

Politechnika Śląska, Wydział Architektury, ul. Akademicka 7, 44-100 Gliwice
E-mail: rafal.radziejwicz-winnicki@polsl.pl

MEDIEVAL WOODEN CHURCHES IN POLAND AS AN EXPRESSION OF HUMAN GENIUS AND THE PRESENCE OF GOD

Abstract

The wooden churches of Poland are a special phenomenon. Their unique nature reflects a functional and spatial idea formed in the dawn of Christianity on Polish soil. Once very common, they stood out as the most numerous group of religious buildings. Nowadays, the few preserved examples which date back to the second half of the 15th century are the most valuable keepsake and an evidence of the sacred of the old times. Although the oldest preserved churches in Poland are made of stone, it seems safe to say that both currents were developed concurrently which was conditioned by the local factors and needs. This paper attempts to summarize the features typical for the earliest wooden churches based on the 15th century buildings. They include examples from the regions of Lesser Poland, Silesia, Greater Poland and Mazovia but, according to the researchers, they can be a representative group of the Gothic wooden churches. The paper aims to present the historical religious architecture while taking into account the following aspects: form, function, structure, material or physical properties. It is important to consider the unique group of structures in the context of the contemporary sustainable construction and notice their features being the proof of a broad knowledge, awareness and intuition of the builders of that time.

Streszczenie

Kościół drewniany w Polsce zjawiskiem szczególnym. Ich niezwykle charakter jest wyrazem idei funkcjonalno-przestrzennej ukształtowanej u zarania chrześcijaństwa na ziemiach polskich. Kiedyś niezwykle powszechne, stanowiły na tle architektury murowanej najliczniejszą grupę obiektów sakralnych. Dziś nieliczne zachowane przykłady, z których najstarsze pochodzą z drugiej połowy XV wieku, stanowią najcenniejszą pamiątkę i świadectwo sacrum dawnych czasów. Mimo iż najstarsze zachowane w Polsce kościoły to obiekty murowane, można zaryzykować stwierdzenie, że oba nurty rozwijane były równocześnie, a ich ewolucję warunkowały czynniki i potrzeby lokalne. Niniejsza praca jest próbą syntetycznego przedstawienia cech typowych dla najwcześniejszych kościołów drewnianych na podstawie znanych XV-wiecznych obiektów. Są to przykłady z terenów Małopolski, Śląska, Wielkopolski i Mazowsza, lecz zdaniem badaczy mogą one stanowić reprezentatywną grupę kościołów drewnianych typu gotyckiego. Opracowanie ma na celu przedstawienie zabytkowej architektury sakralnej z uwzględnieniem takich aspektów, jak: forma, funkcja, konstrukcja, materiał czy właściwości fizyczne. Ważne jest, aby na tę wyjątkową grupę obiektów spojrzeć w kontekście współczesnych zasad zrównoważonego budownictwa, dostrzegając w nich cechy świadczące o szerokiej wiedzy, doświadczeniu oraz intuicji ówczesnych budowniczych.

Keywords: history of architecture; sacral architecture; wood building; sustainable construction

Słowa kluczowe: historia architektury; architektura sakralna; budownictwo drewniane; zrównoważone budownictwo

WSTĘP

Kościół drewniany w Polsce zjawiskiem szczególnym. Ich niezwykle charakter jest wyrazem idei funkcjonalno-przestrzennej ukształtowanej u zarania chrześcijaństwa na ziemiach polskich. Kiedyś niezwykle powszechne, stanowiły na tle architektury murowanej najliczniejszą grupę obiektów sakralnych.

Dziś najstarsze zachowane przykłady pochodzą z drugiej połowy XV wieku. Artykuł podejmuje tematykę średniowiecznych kościołów drewnianych w Polsce jako pamiątkę i świadectwo *sacrum* dawnych czasów. Celem pracy jest syntetyczne przedstawienie cech typowych dla najwcześniejszych kościołów drewnianych na podstawie znanych XV-wiecznych obiektów. Opracowanie ma na celu przedstawienie zabytkowej architektury sakralnej z uwzględnieniem takich aspektów, jak: forma, funkcja, konstrukcja, materiał, właściwości fizyczne. Metoda badawcza polega na: przeglądzie i analizie literatury tematu, na autorskich badaniach architektonicznych, zawartych głównie w pracy doktorskiej, a także związanych z kręgiem zainteresowań rozwijanych w pracy zawodowej i dydaktycznej na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej.

1. HISTORIA

Kościół drewniany stanowił u schyłku XV wieku dominującą grupę obiektów sakralnych w Polsce. Szacuje się, że w samej tylko Małopolsce istniało w owym czasie około 700 obiektów, co stanowiło około 72% wszystkich kościołów parafialnych¹. Liczne wykopaliska i zachowane do dziś obiekty drewniane świadczą o bogatej tradycji budownictwa drewnianego na ziemiach śląskich od północy aż po Śląsk. Tradycja ta była obecna na Śląsku jeszcze w połowie XIX wieku, a był to region, gdzie na przestrzeni wieków kościoły drewniane dominowały liczebnie nad świątyniami murowanymi, podobnie zresztą jak w Małopolsce. W wieku XIV na całkowitą liczbę 770 śląskich kościołów zaledwie około sto było murowanych. Dopiero wiek XIX przyniósł szybki zanik tego typu budownictwa². Kościoły drewniane nie były zatem czymś wyjątkowym w krajobrazie architektonicznym ówczesnego państwa polskiego, występowały wręcz powszechnie, w związku z czym musiały reprezentować ogólnie znane układy i formy przestrzenne ukształtowane znacznie wcześniej. Nasuwa się zatem pytanie, kiedy w przeszłości nastąpiło ukształtowanie i upowszechnienie typowego kościoła drewnianego. Niniejsza praca jest właśnie próbą syntetycznego przedstawienia cech typowych dla najwcześniejszych gotyckich kościołów drewnianych na podstawie znanych XV-wiecznych obiektów. Niekiedy z uwagi na brak zachowanych przykładów autor odwołuje się do obiektów nieco późniejszych, jednakże ma na celu pokazanie kościoła drewnianego w jego pierwotnej XV-wiecznej formie, bez wszelakich

późniejszych nawarstwień historycznych. Nie jest to łatwe, gdyż najstarsze zachowane w Polsce przykłady kościołów drewnianych pochodzą z drugiej połowy XV wieku. Są to obiekty z terenów przede wszystkim Małopolski i Śląska oraz Wielkopolski i Mazowsza, lecz zdaniem badaczy mogą stanowić reprezentatywną grupę kościołów drewnianych typu gotyckiego. Wpływ na ową typizację miały zarówno wymogi liturgiczne i użytkowe, jak też warunki techniczne warsztatu i technologiczne materiału. Tworzyły one na tle uniwersalizmu stosunków społecznych płaszczyznę warunkującą jednolitość zjawisk.

2. UKŁAD FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNY

2.1. Forma i funkcja

U schyłku XV wieku, a może nawet wcześniej, zostało wykształcone rozwiązanie przestrzenne będące szczytowym osiągnięciem konstrukcyjnym, determinując na dłuższy czas formę kościoła drewnianego w Polsce. Dzięki temu wykształcony styl pozostawał właściwie niezmienny przez stulecia, opierając się tendencjom stylowym, w nieznaczny jedynie sposób ulegając wpływom regionalnym. Kościoły późniejsze, budowane w wieku XVIII, nie różniły się w zasadzie od swoich pierwowzorów z XVII i XV wieku, a te z kolei nawiązywały zapewne do obiektów jeszcze starszych. Doskonalona w drodze ewolucji forma charakteryzuje się harmonijnym połączeniem brył, stopniowaniem stromizn dachowych, stosowaniem pewnych modułów przy określaniu wymiarów części składowych i ich równoważeniu. Zasady wznoszenia kościołów drewnianych można przedstawić poprzez analogię do zasad obowiązujących w kompozycji plastycznej.

Można zatem założyć na podstawie istniejących kościołów małopolskich, że drewniany kościół gotycki w Polsce był obiektem orientowanym, jednonawowym, z nawą zbliżoną do kwadratu i węższym prezbiterium, które u schyłku XV wieku zyskało trójboczne zamknięcie od wschodu i prostokątną zakrytą od północy. Wejście do kościoła występowało od zachodu i południa, zakrytą zaś dostępną była tylko z prezbiterium, bez możliwości wyjścia na stronę północną. W ścianie północnej nie było także otworów okiennych, wnętrza oświetlały okna przebite wyłącznie od południa i w zamknięciu od wschodu. Związane było to z uznaniem w średniowieczu strony północnej za strefę zła i jego mocy. Toteż na ścianie północnej przedstawiano często sceny piekła, szatana i demonów³. Na uwagę

¹ R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku*, Ossolineum, Wrocław 1981, s. 68.

² J. Matuszczak, *Kościół drewniany na Śląsku*, Ossolineum, Wrocław 1975, s. 7-8.

³ R. Brykowski, M. Kornecki, *Drewniane kościoły w Małopolsce Południowej*, Ossolineum, Wrocław 1984, s. 25.

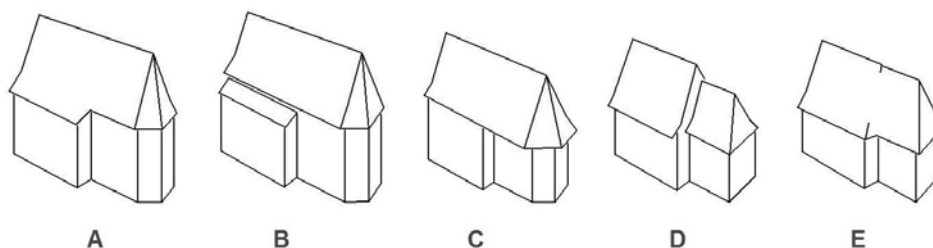
zasługuje, można by rzec, „intuicyjna” zgodność owego układu z obecnymi zasadami energooszczędnego budownictwa⁴.

2.2. Konstrukcja

Na terenie Polski w XV wieku drewniane kościoły gotyckie wznoszono wyłącznie w konstrukcji wieńcowej, zwanej również zrębową lub blokową. Nie odnotowano dotąd na naszych ziemiach kościołów o konstrukcji słupowo-ramowej (szkieletowej, czy też szachulcowej), charakterystycznej dla obiektów zachodnioeuropejskich⁵. Kościoły małopolskie przekrywały stropy płaskie, w nawie występowały dodatkowo zaskrzynienia. Wynikało to z zastosowania więźby dachowej o wiązarach storczykowych, takich samych zarówno w nawie, jak i w prezbiterium. Wspierały się one na ścianach prezbiterium, a w nawie na ich przedłużeniach w formie podciągów. Dzięki temu forma dachu posiadała wspólną kalenicę, a połacie nad nawą charakterystyczne załamanie nad zaskrzynieniami (ryc.1A).

Można by rzec, że owa skrzynia widoczna we wnętrzu pod stropem maskowała dolne partie połaci dachu nad nawą oraz nieco obniżone ściany. Przykładem takiego rozwiązania dachu jest kościół św. Michała Archanioła w Dębnie, pochodzący z 2 połowy XV wieku (ryc. 2). Boczne części nawy przekrywano również w inny sposób, stosując dachy pulpitowe (ryc.1B). Strop kościoła w tej odmianie konstrukcyjnej również posiadał zaskrzynienia, a bryła obiektu uzyskiwała w ten sposób spójny, można by rzec, monolityczny charakter. Formę taką posiada XV-wieczny kościół w Haczowie. W inny sposób rozwiązywano więźby kościołów drewnianych z terenów Wielkopolski i Mazowsza. Tutaj szerokość wiązarów storczykowych dostosowywano do rozpiętości nawy. Dach o jednej kalenicy, wspólny dla obu członów kościoła, tworzy wokół prezbiterium szeroki okap wsparty na wypuszczonych belkach stropowych (ryc.1C).

Na Śląsku z kolei rozpiętość wiązarów więźby dachowej była dopasowywana oddzielnie do sze-

Ryc. 1. Regionalne formy dachów drewnianych kościołów gotyckich w zależności od rozpiętości wiązarów dachowych; źródło: oprac. autora wg R. Brykowskiego [2]

Fig. 1. Regional forms of roofs in Gothic wooden churches depending on the span of the roof trusses; source: author's study according to R. Brykowski [2]

Ryc. 2. Gotycki kościół św. Michała Archanioła w Dębnie. Najwcześniejszy znany przykład zespolenia kościoła z izbicową wieżą; fot. autor, 2015
Fig. 2. St. Michael the Archangel Gothic Church in Dębno. The earliest known example of the integration of a church with a bell tower; photo by the author, 2015

Ryc. 3. Kościół św. Jana Chrzciciela w Poniszowicach z 1499 roku oraz najstarsza znana wolnostojąca wieża izbicowa z 1520 roku;
 fot. autor, 2009

Fig. 3. St. John the Baptist Church in Poniszowice of 1499 and the oldest detached bell tower of 1520;
 photo by the author, 2009

rokości nawy oraz węższego prezbiterium (ryc.1D). W konsekwencji bryła kościoła składała się właściwie z oddzielnych, zróżnicowanych wysokością dachów. Przykładem takiego rozwiązania jest kościół św. Jana Chrzciciela w Poniszowicach, konsekrowany w 1499 roku (ryc.3). Niekiedy kościoły na Śląsku posiadały nieco podwyższony dach nad prezbiterium, co przy powyższym założeniu skutkowało wspólną kalenicą obu członów kościoła (ryc.1E). Przykładem takiego rozwiązania jest najstarszy istniejący na Śląsku kościół drewniany⁶ św. Michała w Księżym Lesie, pochodzący z 1494 roku (ryc.4).

Ważną cechą kościołów gotyckich w XV wieku była ich bezwieżowość. Wieże istniejące dziś przy wielu zabytkach pochodzą z czasów późniejszych. Przykładem może być kościół z 2 połowy XV wieku w Dębnie, którego wieża izbicowa pochodzi z 1601 roku i jest najstarszym przykładem dzwonnicy połączonej z kościołem (ryc. 2). Wiemy natomiast o istnieniu już w XV wieku wolnostojących dzwonnicy, z których, niestety, żaden przykład nie przetrwał do czasów współczesnych⁷. Najwcześniejszym znanym dziś obiektem tego typu jest dzwonnica w Poniszowicach na Śląsku, pochodząca z 1520 roku (ryc.3), stojąca w okolicy nieco wcześniej-

⁴ R. Radziejewicz-Winnicki, *Wybrane zagadnienia energooszczędności w architekturze sakralnej w ujęciu historycznym*, rozprawa doktorska WA Politechniki Śląskiej, niepublikowana, Gliwice 2005, s. 39.

⁵ R. Brykowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 14.

⁶ Najstarszym znanym kościołem na Śląsku jest kościół p.w. Narodzenia NMP w Łączy z 1490 r., spalony 30.01.1994 r.

⁷ M. Kornecki, *Małopolskie kościoły drewniane w XVI i XVII wieku*, cz. I, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” t. X, Kraków 1976, s.132-133.

szego kościoła⁸. Posiada ona konstrukcję słupową oraz izbicę i jest w całości szalowana deskami. Dach zwieńczony iglicowym hełmem kryty jest gontem.

3. ZAGADNIENIA TECHNICZNE I MATERIAŁOWE

3.1. Materiał i detal

Na podstawie najstarszych kościołów Małopolski można stwierdzić z dużym prawdopodobieństwem, że najpopularniejszym budulcem ścian wieńcowych i konstrukcji dachowych była jodła, choć wykorzystywano również drewno sosnowe, świerkowe oraz niekiedy modrzewiowe. Stosowane były również gatunki liściaste, takie jak topola, buk i dąb. Ten ostatni wykorzystywano do wykonywania elementów konstrukcyjnych, takich jak: tragarze, podciąg, węgary, oraz elementów szczególnie narażonych na zawilgocenie, jak: podwaliny, pecki, pale. Poszczególne obiekty mogły być wzniesione z jednego rodzaju drewna lub zawierać w swojej konstrukcji różne gatunki. Przykładowo XV-wieczny kościół w Haczowie został wzniesiony z różnych gatunków drzew iglastych, w przeciwieństwie do trzech nieistniejących już śląskich kościołów w Lubomi, Raszycach i Smogorzowie - wybudowanych w całości z drewna dębowego⁹. Użycie poszczególnych gatunków drewna było oczywiście uzależnione od ich występowania na danym obszarze, a obecność lasów była zasadniczym czynnikiem warunkującym obecność tego typu architektury na ziemiach polskich.

3.2. Ściany i dachy

Charakterystyczny dla kościołów gotyckich był również sposób obróbki drewnianych elementów ścian i konstrukcji. Wieńce ścian wykonywane były prawie wyłącznie z drewna ciosanego, pomimo tego, że drewno tarte było znane i stosowane przy wznoszeniu więźb dachowych kościołów w XV wieku. Zróżnicowany był natomiast sposób łączenia wieńców ścian w narożach. Występowały łączenia „na nakładkę”, „na obłap”, „na zamek”, a wspólną ich cechą był zawsze tzw. „kryty czop”, czyli element spinający dodatkowo wiązanie bierwion. Występuje on we wszystkich znanych kościołach z XV i XVI wieku¹⁰. Józef Matuszczak pisze również o ścianach wieńcowych łączonych ze sobą w taki sposób, że końce belek są wysunięte poza wiązanie, tworząc tzw. „ostatki” (ryc. 5). Element ten opóźnia murszenie drewna w wiązaniu, przeciwdziała podłużnemu przesuwaniu się bierwion, a także jest rodzajem „zapory dla mrozu”, wykorzystując właściwości

Ryc. 4. Kościół św. Michała w Księżym Lesie pochodzący z 1494 roku; fot. autor, 2009

Fig. 4. St. Michael Church at Księży Las dating back to 1494; photo by the author, 2009

Ryc. 5. „Ostatki”, czyli zakończenia bierwion w konstrukcji wieńcowej, występowały w kościołach drewnianych prawdopodobnie już w XV w. Tu na przykładzie Kościoła w Żernicy z 1648 r.; fot. autor, 2007

Fig. 5. “Tongues”, i.e. the ends of logs in the interlocking saddle notch construction were probably present in the wooden churches as early as in the 15th century. Here is the example of the church of 1648 in Żernica; photo by the author, 2007

⁸ R. Brykowski, M. Kornecki, *Drewniane kościoły...*, op. cit., s. 29.

⁹ J. Matuszczak, *Z dziejów architektury drewnianej na Śląsku*, Bytom 1971, s. 72.

¹⁰ R. Brykowski, *Drewniana architektura...*, op. cit., s. 84-85.

fizyczne drewna. Jak wiemy, przenikanie zimna wzdłuż włókien drewna jest dwukrotnie większe niż w poprzek. Jak pisze Matuszczak, kościoły wykonane tą techniką zapewniały oprócz znacznej trwałości także dostateczną ochronę przed zimnem, upałem i opadami¹¹. Ten aspekt jest szczególnie ciekawy w kontekście dzisiejszych zasad zrównoważonego budownictwa.

Charakterystyczną cechą najstarszych kościołów małopolskich było kształtowanie ścian w taki sposób, że ich górne partie pochylały się krzywoliniowo w kierunku wnętrza obiektu. Przykładem jest kościół w Grywałdzie z II połowy XV wieku. Stopniowe zwężanie zrębu ścian to cecha powszechna w XV oraz pierwszej połowie XVI wieku, później stosowana już tylko sporadycznie. Istotnym elementem tej konstrukcji było również wyodrębnienie cokotu poprzez nieznaczną odsadzkę dolnych wieńców ściany. Czasami ów cokół był dodatkowo profilowany.

W konstrukcji gotyckich kościołów drewnianych bardzo istotne było precyzyjne dopasowanie i złożenie ze sobą poszczególnych wieńców ścian. Szczególną troskę przywiązywano do wewnętrznego lica ściany, tak aby mogło stać się odpowiednim podłożem dla przyszłych malowideł. Odpowiedni i trwały efekt uzyskiwano dzięki zespoleniu sąsiadujących ze sobą wieńców za pomocą tybli.

Właśnie owa precyzja i dbałość o zewnętrzny detal lica ściany, a w szczególności podkreślenie cokotu, mogą świadczyć o tym, że pierwotnie kościoły gotyckie nie były szalowane deskami ani pokrywane gontem, tylko posiadały widoczną konstrukcję wieńcową¹². Niektóre kościoły drewniane, jak wynika z zapisów archiwalnych, miały ściany pokryte dodatkowo warstwą gliny. Miało to miejsce między innymi w nieistniejącym już kościele pod wezwaniem Narodzenia NMP w Łączy koło Gliwic, pochodzącym z roku 1490. Gлина pokrywała wewnętrzne lica ścian i przyczyniła się do zachowania konstrukcji zrębowej w bardzo dobrym stanie¹³.

Ściany gotyckich kościołów drewnianych wspierały się na masywnych podwalinach, które to z kolei spoczywały na kamiennym lub niekiedy ceglanym fundamencie (ryc.6). Podwaliny były zwykle nieco szersze od samej ściany, powodując dodatkowe przełamanie ściany, podobne do tego, które wyodrębniało cokół budowli.

W kościołach gotyckich na Śląsku występowało również posadowienie na „peckach”. Był to rodzaj

drewnianego fundamentu, złożonego z poziomych lub pionowo wbijanych w podłoże belek przypominających pale. Dzięki tym rozwiązaniom podwaliny kościołów były podniesione nad poziom gruntu i mniej narażone na zawilgocenie, co wskazuje na dbałość i świadomą ochronę obiektu przed warunkami zewnętrznymi.

Dachy drewnianych kościołów gotyckich pokrywano wyłącznie gontem, choć nie jest wykluczone, że stosowano również słomę. Więźba dachowa posiadała wiązary storczykowe, usztywnione dodatkowo wzdłużnie za pomocą tzw. krzyży św. Andrzeja. Na terenie Śląska i na Podhalu występowały także więźby krokwiowe.

Ryc. 6. Podwalina południowej ściany prezbiterium kościoła w Poniszowicach; fot. autor, 2009

Fig. 6. Ground sill of the southern wall of the presbytery of the church in Poniszowice; photo by the author, 2009

Całościowy obraz drewnianego kościoła gotyckiego dopełniały detale ciesielskie, przejawiające się przede wszystkim w wykroju ściany tęczowej, w kształcie otworów okiennych i portali, a ściślej – w profilach ich obramień i belek konstrukcyjnych.

¹¹ J. Matuszczak, *Kościoły...*, op. cit., s. 16.

¹² R. Brykowski, *Drewniana architektura...*, op. cit., s. 86.

¹³ J. Matuszczak, *Kościoły...*, op. cit., s. 19.

Najwcześniejszą formą był oczywiście łuk ostry, który pojawił się w połowie XV wieku. Nieco później zaczęto stosować łuk ścięty nadwieszony, trójliść oraz najbardziej rozpowszechniony - ośli grzbiet. Występował on w rozmaitych odmianach - m.in. spłaszczonej, pogłębionej, podwojonej, a nawet potrójonej. Występowały również formy schodkowe nawiązujące do form kamiennych¹⁴.

Ryc. 7. Szalowane soboty kościoła św. Michała Archanioła w Dębnie; fot. autor, 2015

Fig. 7. Clapboarded arcades of the St. Michael's Church in Dębno; photo by the author, 2015

3.3. Elementy późniejsze

Tematem dyskusyjnym jest zagadnienie: czy drewniane kościoły gotyckie w XV wieku posiadały inne elementy architektoniczne, które obecnie współtworzą tę niezwykle interesującą grupę obiektów? Chodzi mianowicie o kaplice, kruchty, wieżyczki na sygnaturki oraz podcienia występujące jako soboty czy przydaszki. Elementom tym przypisuje się raczej XVII-, lub nawet XVIII-wieczne pochodzenie. Najstarsze poświadczony archiwalnie podcienia pochodzą z 2 połowy XVII wieku i znajdują się w kościele w Bliznem. Jednocześnie badania architektoniczne kościoła w Dębnie wykazały możliwość istnienia pierwotnych podcieni w tym obiekcie już w 2 połowie XV wieku. Podobnie ma się rzecz z kruchtami i sobotami. Dobry stan zachowania portali wskazuje, że nie były narażone na działanie czynników atmosferycznych. Jedynie w przypadku wieżyczki na sygnaturkę tego kościoła badania dowodzą, że jej konstrukcja jest wtórna w stosunku do XV-wiecznych więźb dachowych.

Soboty w kościołach drewnianych miały formę parterowych, niskich podcieni o konstrukcji słupowej i kryte były daszkiem pulpityowym, obiegając kościół na całym obwodzie lub jego części. Jak pisze Adamczewski, soboty były typową na terenie Polski zewnętrzną konstrukcją, której pierwszoplanowym zadaniem była ochrona dolnych partii ścian przed wilgocią, a dopiero wtórnym zastosowaniem było miejsce schronienia dla wiernych¹⁵. Matuszczak podaje, że soboty miały za zadanie odprowadzanie wody deszczowej możliwie jak najdalej od budynku i zlokalizowane były na całym obwodzie kościoła, ale często występowały tylko od strony wystawionej na działanie wilgoci. Podobną funkcję pełniły również tak zwane przydaszki, umieszczane na różnych wysokościach, często jeden nad drugim¹⁶.

Możemy wnioskować więc, że są to elementy wpływające na zmniejszenie strat ciepła, gdyż wiemy, że zawilgocenie przegród obniża ich zdolności izolacyjne. Poza konstrukcjami w formie podcieni często spotykamy również „szalowane soboty” o pełnych ścianach. Takie też znajdują się między innymi w Dębnie, gdzie zastosowane rozwiązanie architektoniczne wskazuje ewidentnie na konieczność ochrony przed surowym górskim klimatem (ryc. 7). Szalowane soboty stanowiły więc nie tylko osłonę przed deszczem, ale również ochronę przed niskimi temperaturami¹⁷.

¹⁴ M. Kornecki, *Małopolskie kościoły...*, op. cit., s. 135-139.

¹⁵ J. Adamczewski, A., W. Biliński, *Perły architektury drewnianej*, Videograf II, Katowice 2004, s. 17.

¹⁶ J. Matuszczak, *Kościół...*, op. cit., s. 18.

¹⁷ R. Radziejewicz-Winnicki, *Wybrane zagadnienia...*, op. cit., s. 57.

PODSUMOWANIE

Przedstawiona w artykule charakterystyka gotyckich kościołów drewnianych w Polsce jest próbą syntetycznego pokazania najistotniejszych wybranych cech tej niezwyklej grupy obiektów. Wykształcona i rozwijana przez co najmniej pięć wieków architektura służyła celom liturgicznym, a wierni doświadczali w niej obecności *sacrum*. Jej niezwyklej nastroj odczuwamy również dzisiaj, poszukując genezy powstania drewnianej architektury sakralnej, tworzonej przez beziemiennych miejscowych twórców. W tym kontekście zadziwia spójność rozproszonych na terenie Polski obiektów. Układ funkcjonalno-przestrzenny wykształcony w średniowieczu jest szczytowym osiągnięciem konstrukcyjnym, kontynuowanym przez kolejne stulecia. Zagadnienia formy, funkcji i konstrukcji łączą się i dopełniają wzajemnie, spełniając przypisane im role. Funkcja kultu religijnego w koegzystencji z pięknem formy, proporcji i detalu w połączeniu z niezwykłą trwałością konstrukcji wydaje się ponadczasowa. Ważne jest, aby na tę wyjątkową grupę obiektów spojrzeć w kontekście współczesnych zasad zrównoważonego budownictwa, dostrzegając w nich cechy świadczące o szerokiej wiedzy, doświadczeniu oraz intuicji ówczesnych budowniczych. Średniowieczne kościoły drewniane w Polsce są bez wątpienia wyrazem geniuszu ich budowniczych i świadectwem dawnego pojmowania *sacrum*.

LITERATURA

1. **Adamczewski J., Bilińscy A., W. (2004)**, *Perty architektury drewnianej*, Videograf II, Katowice.
2. **Brykowski R. (1981)**, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku*, Ossolineum, Wrocław.
3. **Brykowski R., Kornecki M. (1984)**, *Drewniane kościoły w Małopolsce Południowej*, Ossolineum, Wrocław.
4. **Kornecki M. (1987)**, *Gotyckie kościoły drewniane na Podhalu*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
5. **Kornecki M. (1976)**, *Małopolskie kościoły drewniane w XVI i XVII wieku*, cz. I, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. X, Kraków.
6. **Krassowski W. (1990)**, *Dzieje budownictwa i architektury na Ziemiach Polski*, Arkady, Warszawa.
7. **Matuszczak J. (1975)**, *Kościoły drewniane na Śląsku*, Ossolineum, Wrocław.
8. **Matuszczak J. (1971)**, *Z dziejów architektury drewnianej na Śląsku*, Bytom.
9. **Radziejcz-Winnicki R. (2005)**, *Wybrane zagadnienia energooszczędności w architekturze sakralnej w ujęciu historycznym*, praca doktorska, WA Politechniki Śląskiej, niepubl., Gliwice.
10. **Ruszczyk G. (2012)**, *Kościoły na Śląsku z XV i początku XVI wieku*, Instytut Sztuki PAN, Warszawa.

Artykuł jest poszerzeniem i kontynuacją referatu autorskiego wygłoszonego na międzynarodowej konferencji naukowej „Piękno w Sacrum”, Białystok, 14 – 16 kwietnia 2016 r.